

Vanuit het perspectief van sekse en etniciteit zie ik drie redenen om gelukkig te zijn met 'De rode draden van de sociaal-democratie', het rapport van de PvdA-commissie Beginselen. Het is niet alleen een interessant en rijk betoog dat veel aanknopingspunten voor herijking van het sociaal-democratisch gedachtegoed biedt, opmerkelijk vooral is dat emancipatie het centrale begrip in het betoog is geworden. Dat is ook het geval in het denken over sekse en etniciteit. Daardoor krijgen sekse en etniciteit als het ware een 'natuurlijke' plaats binnen de nieuwe beginselen. Die plaats wordt nog weinig benut, maar de mogelijkheid is er. Ten tweede is ook de invulling van het begrip emancipatie interessant en bruikbaar. Emancipatie bestaat volgens 'De rode draden' uit gelijkheid, vrijheid en solidariteit. Dat zijn idealen die we ook ten aanzien van vrouwen en etnische groepen al lange tijd nastreven.

De derde reden waarom ik blij ben met het rapport, is dat het recht doet aan het gegeven dat emancipatie vreselijk ingewikkeld is. Emancipatie is niet één ding. Het is vrijheid en gelijkheid, en solidariteit, maar die staan soms op gespannen voet met elkaar. Meer vrijheid betekent bijvoorbeeld niet automatisch meer gelijkheid. Ik ken een paar godsdiensten die mannen en vrouwen als wezenlijk verschillend zien en ze dus ook ongelijk behandelen. Naarmate je die meer vrijheid geeft, bijvoorbeeld op het gebied van onderwijs, krijg je minder gelijkheid. Meer vrijheid leidt ook niet vanzelf tot meer solidariteit. Meer vrijheid van onderwijs kan leiden tot een scheiding tussen witte en zwarte scholen, waardoor verschillende etnische groe-

DE RODE DRADEN VAN DE
SOCIAAL-DEMOCRATIE

Betekent diversiteit het einde van de gelijkheid en solidariteit?*

EVELIEN TONKENS

*Lid van de Coördinatiegroep
Emancipatie en Samenleving en
momenteel werkzaam bij het
Nederlands Instituut voor Zorg en
Welzijn, waar zij internationaal
vergelijkend onderzoek doet op het
gebied van sociaal beleid.*

pen elkaar op school nauwelijks ontmoeten en de solidariteit onder jongeren in gevaar komt. Door emancipatie te differentieren naar deze drie begrippen, helpt de commissie ons het ingewikkelde van emancipatie te verwoorden en te bespreken.

Betekent diversiteit het einde van gelijkheid en solidariteit? is de vraagstelling waarover ik mij hier, in reactie op het beginselrapport, nader wil buigen. Het is allereerst van belang te kijken naar wat je onder deze begrippen verstaat. Om te beginnen solidariteit. 'De rode draden' verstaat onder solidariteit: 'samen delen, gemeenschapsgevoel en onderlinge betrokkenheid' (pagina 17). Dat vind ik een rare en zelfs gevaarlijke definitie van solidariteit. Raar, omdat het eigenlijk meer een definitie is van het tegenwoordig zo modieuze woord 'sociale cohesie': onder sociale cohesie verstaat men in elk geval altijd gemeenschapsgevoel en onderlinge betrokkenheid. Gevaarlijk vind ik de definitie omdat hij te passief en te intern gericht is. Te passief, want sociale cohesie is een toestand, terwijl solidariteit een daad veronderstelt. Samen delen kan daar een aspect van zijn, maar solidariteit is meer dan dat. Te intern gericht, omdat je solidariteit ook kunt betonen ten aanzien van mensen die niet tot jouw gemeenschap behoren, maar met wie je je toch, over gemeenschapsgrenzen heen, verbonden voelt, of beter nog, met wie je je verbindt.

Hoe zit het met het gelijkheidsbegrip? Gelijkheid fungeert in het rapport als de belangrijkste van de drie begrippen. Op verschillende plaatsen geven de auteurs te kennen dat gelijkheid boven

solidariteit en boven vrijheid gaat. Ze vinden gelijkheid niet alleen het belangrijkste, maar ook het moeilijkste. De commissie Beginselen stelt zich bij gelijkheid veel meer vragen dan bij vrijheid of solidariteit. Interessante en belangrijke vragen, bijvoorbeeld in hoeverre het nastreven van gelijke kansen voldoende is.

Toch laat de commissie volgens mij twee belangrijke vragen liggen. Ten eerste de vraag wat er in de afgelopen twintig jaar veranderd is in ons denken over ongelijkheid. Welke soorten ongelijkheid en welke causale factoren daarbij zijn we de afgelopen decennia gaan benoemen en erkennen? Ook wordt voorbijgegaan aan de vraag wat de norm voor gelijkheid *de facto* is, en wat die norm eigenlijk zou moeten zijn. Voor de sociaal-democratie was het klasseconcept traditioneel de voornaamste basis voor het kijken naar en denken over ongelijkheid. Binnen de categorie klasse stonden nog twee verschillen hoog op de politieke agenda: leeftijd en gezondheid. Men pleitte bijvoorbeeld voor pensioenvoorzieningen en een ziektewet voor arbeiders. Maar klasse was het dominante onderscheidende criterium voor het denken over ongelijkheid. Dat is tegenwoordig niet meer zo. Sinds de jaren zeventig is er op dit punt veel veranderd: andere categorieën dan klasse, zoals sekse en etniciteit, zijn ook als belangrijke veroorzakers van ongelijkheid erkend. Die verandering lijkt me niet minder spectaculair dan de veranderde visie op de verzorgingsstaat of welvaart, waar 'De rode draden' wel veel aandacht aan besteedt.

Norman de norm-man

Ik mis in het rapport dus een reflectie op de veranderingen die opgetreden zijn in onze visie op hoe ongelijkheid tot stand komt, en op wat de norm voor gelijkheid is en zou moeten zijn. Naast klasse worden ook sekse en etniciteit binnen de PvdA (en daarbuiten) als belangrijke oorzaken van maatschappelijke ongelijkheid gezien. Maar het zijn niet de enige belangrijke oorzaken. Andere categorieën zijn de laatste decennia ook heel betekenisvol geweest, zoals leeftijd, gezondheid of zorgverantwoordelijkheid. Waar het omgaat is dit: je hebt minder kansen op een aantrekkelijke baan of op respect, als je jong of juist oud bent, een lage opleiding hebt gehad of

vrouw bent, van Surinaamse afkomst, een chronische ziekte hebt of een grote zorgverantwoordelijkheid. Het curieuze is dat bijna iedereen op één van die punten niet goed scoort; heel veel mensen hebben derhalve de kans om in de samenleving ongelijk behandeld te worden. We kunnen ons dan ook haast beter afvragen wie er dan wel gelijk behandeld wordt. Wie scoort op alle zes punten wel goed? Wie bepaalt met andere woorden de norm voor gelijkheid? Dat moet iemand zijn die tussen de 30 en 50 jaar is, hoger opgeleid, weinig zorgtaken heeft, wit is, gezond, en van het mannelijk geslacht. We kunnen hem *Norman* noemen, de norm-man. Norman heeft in onze maatschappij een magnetische werking: de maatschappij schikt en plooit zich om hem heen als om een magneet. De sociale zekerheid, de arbeidsmarkt, de politiek en wat niet al zijn op hem gericht en ingesteld; zijn grootste hindernis op de weg naar rijkdom en succes is bij wijze van spreken slechts de dagelijkse file. Naarmate je op meer punten van Norman verschilt, zijn vrijheid, gelijkheid en solidariteit minder vanzelfsprekend. Afwijkingen van de norm, van Norman, wat betreft opleiding, leeftijd, gezondheid, sekse, etniciteit en zorgverantwoordelijkheid, grijpen per persoon op verschillende manieren in elkaar, en leiden tot systematische, maar uiterst complexe ongelijkheid.

'De rode draden' zou aan dit type complexe ongelijkheid meer aandacht moeten besteden. Hoe moeten we deze mechanismen van ongelijkheid nu precies begrijpen? Hoe kunnen we de magnetische werking van Norman tegengaan, bijvoorbeeld op de arbeidsmarkt en in de sociale zekerheid? Hoe kunnen we zorgen dat Norman niet langer de allesbepalende norm is? Een concreet voorbeeld uit de praktijk. Ik ken een kliniek voor verslaafdenzorg, waar het werk is ingericht op Norman. Dat zie je heel duidelijk als het over vakanties gaat. Norman heeft in de zomer aan een paar weken vakantie genoeg. Maar in deze kliniek werken ook anderen. Mannen van allochtone afkomst bijvoorbeeld, die in de zomer graag zes weken op vakantie naar hun 'moederland' willen. En vrouwen van autochtone afkomst met zorgverantwoordelijkheid voor schoolgaande kinderen. Die willen ook graag zes weken vakantie, aangezien de school dicht is. Zolang Norman de

* Dit artikel is gebaseerd op een lezing voor de ROSA-conferentie 'Gender en etniciteit, rode draden van de sociaal-democratie?' op 21 November 1998 in Amsterdam.

norm is, loopt Norman zelf fluitend door de gangen, terwijl de allochtonen en autochtone zorgverantwoordelijken een hekel aan elkaar dreigen te krijgen, omdat ze samen om een schaars goed (vakantiedagen) moeten vechten. Het gaat er niet om de positie van allerlei 'doelgroepen' te verbeteren, maar omgekeerd: om de magnetische dominantie van Norman te doorbreken.

De commissie Beginselen introduceert in haar beschouwing het concept van 'complexe gelijkheid' van de Amerikaanse politiek-filosoof Michael Walzer. Daarin staat de gedachte centraal dat ongelijkheid in de ene levenssfeer niet mag doorsijpelen naar de andere levenssfeer. Succes op de arbeidsmarkt mag dus niet automatisch leiden tot een grotere toegang tot goed onderwijs of goede gezondheidszorg. We zouden nader kunnen bekijken in hoeverre dit concept voor het verzwakken van het magnetisme van Norman bruikbaar is. We moeten daarbij echter wel bedenken dat in Nederland, anders dan de Verenigde Staten, al in hoge mate sprake is van complexe gelijkheid: in de vs kun je je bijvoorbeeld met veel geld toegang kopen tot een goede universiteit; in Nederland kan dat niet.

Een smalle versus een brede opvatting van diversiteit
Nadenken over de doorbreking van de magnetische werking van de norm-man is ook van belang voor het ideaal van diversiteit. We zijn voorstanders van gelijkheid, stelt 'De rode draden', maar we willen geen eenheidsworst. We willen niet dat iedereen gelijk wordt of zou moeten worden. We verlangen juist ruimte voor verschillen. Maar die verschillen mogen weer niet leiden tot ongelijkheid van kansen en uitgangspunten (p. 17). De oplossing luidt: diversiteit.

Daarmee sluit het programma aan op de discussie over sekse, etniciteit en de pluriforme samenleving van dit moment. Het concept van diversiteit wordt tegenwoordig stevast naar voren geschoven als panacee. Het moet het streven naar gelijkheid met de erkenning van verschillen verzoenen. Maar wat is diversiteit precies? De term wordt verschillend gebruikt en leidt nogal eens tot verwarring. Ook in 'de rode draden' wordt het begrip op minstens twee manieren gebruikt. Het rapport pleit bijvoorbeeld voor een 'vreedzame coëxistentie tussen culturen en levenswijzen'. Maar het pleit ook voor een 'culturele democratie', waarin verschillende culturele tradities van elkaar leren'. Is dat dan niet hetzelfde? Nee. Vreedzame coëxistentie is een

smalle opvatting van diversiteit, 'van elkaar leren' een brede.

Ik zal uitleggen waarop ik met dit onderscheid doel. Bij een *smalle* opvatting van diversiteit bepleit men dat de politiek een scala aan leefstijlen mogelijk maakt. Het gaat dus om facilitering en respect: ieder moet kunnen leven zoals hij of zij goed vindt, al dan niet verbonden met een bepaalde culturele traditie, en men moet elkaar daarin vrijlaten en respecteren. Men neemt wel kennis van elkaars opvattingen, maar niet om daar zelf door overtuigd of beïnvloed te worden. (Dat zou kunnen gebeuren, maar het is niet de opzet). Het pleidooi in het rapport voor 'vreedzame coëxistentie' is hiervan een voorbeeld.

Bij een *brede* opvatting van diversiteit gaat het om meer. De politiek moet niet alleen een scala aan leefstijlen mogelijk maken, maar ook een open uitwisseling tussen die leefstijlen aanmoedigen. Men moet open staan voor elkaars traditie en bereid zijn van elkaar te leren. Men gaat er vanuit dat kennis van andere leefstijlen een verrijking voor de eigen traditie en leefwijze is. De in het rapport genoemde notie van een 'culturele democratie', waarin sprake is van een uitwisseling van levensstijlen en culturen', is een treffende illustratie van deze gedachte. We kunnen, volgens 'De rode draden', 'in het westen net zoveel van de Islam leren als de Islam van ons – en misschien nog wel meer' (p. 53). Ook dat is een pleidooi voor een brede opvatting van diversiteit: niet alleen facilitering en respect (vreedzame coëxistentie), maar ook wederzijdse beïnvloeding.

Willen we smalle of brede diversiteit? De Commissie Beginselen blijft hierover in het vage. Maar we kunnen haar een handje helpen. Wat zijn voor- en tegenargumenten voor een smalle of brede opvatting? De Commissie neigt enigszins naar brede diversiteit. Dat doen we waarschijnlijk allemaal, want brede diversiteit is op het eerste gezicht aantrekkelijker. Smalle diversiteit verleidt niet; het roept een beeld op van afgescheiden leefwerelden, van isolement, van langs en elkaar heenleven. Smalle diversiteit laat zich associëren met ieder voor zich en niemand voor ons allen.

Brede diversiteit daarentegen, zoals de idee van culturele democratie, sluit nauw aan bij ons ideale mens- en maatschappijbeeld. Een beeld van open, communicatieve en flexibele mensen. Van een gezellige, vreedzame, interessante, cultureel-rijke samenleving waarin het beste van alle culturen en van beide seksen samengaat; niet door dwang, maar door dialoog. In zo'n wereld willen we leven. Brede

diversiteit schildert ons deze voor. Het is een wereld waarin vrijheid, gelijkheid en solidariteit tegelijkertijd heersen.

Maar dat laatste maant ook tot argwaan: een wereld waarin zowel vrijheid, als gelijkheid als solidariteit heersen... Was niet een van de problemen – door het rapport 'de rode draden' zo treffend geschetst – dat vrijheid, gelijkheid en solidariteit niet altijd harmonisch samengaan? Dat er sprake kan zijn van spanning tussen die idealen?

De casus van het geschaakte meisje

Neem een concreet voorbeeld uit de maatschappelijke praktijk: meisjes in weghoophuizen, daarheen gevlucht om aan de cultuur van het ouderlijk huis te ontsnappen. Dat kan een cultuur van seksueel misbruik zijn, en/of een streng christelijke of islamitische cultuur, of een andere cultuur waarin de autonomie van die meisjes geschonden wordt. De VPRO toonde een paar weken geleden een TV-documentaire over een Turks meisje. Laten we haar Aysel noemen. Aysel was geschaakt door een groep mannen om een huwelijk af te dwingen. Ze was na een paar weken door de politie bevrijd, en de daders waren in de gevangenis beland. De belangrijkste dader, Aysels oom, zat ten tijde van de documentaire nog gevangen. Aysel was inmiddels getrouwd met een van de daders – degene voor wie ze geschaakt was. Ze was nu heel gelukkig, vertelde ze op de TV. Absurd, vond ze, dat haar oom nog gevangen zat: zo'n goede man, die haar zo gelukkig had gemaakt. Absurd, vond Justitie op haar beurt, dat iemand via ontvoering tot een huwelijk gedwongen wordt en zich zelfs genoodzaakt ziet om haar vrijheidsbeperking te omarmen. Justitie had geluidsbanden waarop Aysel huilde en smeekte om vrijlating uit haar gevangenschap. De documentaire toonde beelden van het huwelijksfeest: een diepdroeve en boze Aysel spuugt het hapje bruidstaart uit dat haar man haar voert. Waarom stemde Aysel in met deze vrijheidsberoving? Ik zou het ook doen, zeiden allerlei andere Turks-Rotterdamse meisjes met zo'n prachtige Rotterdamse tongval tegen de journalist. Als je geschaakt word, moet je wel trouwen. Je bent dan 'beschadigd' en op de huwelijksmarkt niets meer waard. Je moet je wel schikken, anders word je verstoet. Vonden ze dat rechtvaardig? Nou, tja, nee. Maar wat is het alternatief?

Kunnen we in het licht van zo'n verhaal nog voor diversiteit pleiten? En wat voor diversiteit dan? Stel dat Aysel je vriendin was, of je buurmeisje. Smalle

diversiteit laat je in de steek: onder het mom van vrijheid en respect voor 'eigen cultuur en leefstijl' zou je haar moeten laten stikken in haar gevangenschap. Je zou ook vergeten dat een cultuur niet één gesloten geheel is, maar dat er binnen een cultuur ook verschillende opvattingen bestaan. Respect voor een cultuur of religie kan heel misleidend zijn: binnen die cultuur bestaan ook meningsverschillen. We riskeren dan dat we uitgerekend degenen die voor emancipatie zijn, in de steek laten.

Maar brede diversiteit helpt ons ook niet verder. Want die schetst een veel te harmonisch beeld van de multiculturele samenleving, als een samenleving waarin iedereen fijn veel van elkaar kan leren. Als we vrijheid, gelijkheid en solidariteit serieus nemen, dan moeten we soms vierkant stelling nemen, partij kiezen. Dan kunnen we de vermeende gelijkwaardigheid van verschillende religieuze en culturele tradities niet volhouden. Ik ben graag bereid om iets van 'de islam' te leren, zoals Rode Draden het verwoordt, maar waarom geven de auteurs niet een hint van wat ik dan zou kunnen leren? Ik zou het eerlijk gezegd niet weten, althans niet als het over vrijheid, gelijkheid of solidariteit gaat. Net zoals ik niet zou weten wat ik op dit punt van het katholicisme of de Gereformeerde Bond zou kunnen leren. Wat niet wegneemt dat ik heel veel kan leren van mensen met een islamitische of katholieke achtergrond die zich, op zoek naar vrijheid, gelijkheid en solidariteit, deels aan hun achtergrond proberen te ontworstelen en er deels trouw aan proberen te blijven. Maar leren van zulke moedige, zich emanciperende mensen is iets heel anders dan leren van 'de Islam'.

Als de auteurs van 'de rode draden' lef hebben, geven ze een hint van *wat* wij van 'de Islam' en *wat* 'de Islam' van ons kan leren. De Officier van Justitie in de zaak van Aysel toonde zulk lef: die stelde dat 'de Islam', althans zoals geïnterpreteerd door Aysels familie, wat betreft seksegelijkheid iets van ons (ons rechtstelsel) kan leren. Dat, wanneer vrijheid en gelijkheid met een beroep op wat voor religieuze of culturele traditie dan ook, geschonden worden, solidariteit vereist is. Solidariteit met het slachtoffer, niet met haar gemeenschap. Solidariteit ook met Islamieten die wel voorstander zijn emancipatie.

Betekent diversiteit het einde van gelijkheid en solidariteit? Het zou prettig zijn te kunnen zeggen: 'natuurlijk niet'. Maar helaas. Met diversiteit komen solidariteit en gelijkheid wel degelijk in het gedrang. Diversiteit is een van de vele mooie woorden die

conflicten verhullen, in dit geval door slechts het positieve van de pluriforme, multiculturele, multi-seksuele samenleving te benadrukken. Aysel was en is onvrij en ze werd en wordt ongelijk behandeld. En in zo'n situatie heb je aan de notie van diversiteit niet veel. Aan solidariteit wel. Echte solidariteit betekent: dat je ieder ander, – ongeacht sekse, klasse, religie, of cultuur – vrijheid en gelijkheid gunt, en protesteert tegen situaties waarin vrijheid beperkt wordt en ongelijkheid heerst.

— Diversiteit heeft zeker een waarde. Maar dan vooral in kritisch-negatieve zin: bijvoorbeeld in de

strijd tegen Norman, de norm-man. In het doorbreken van die ene, vaak verborgen norm van hoe we eigenlijk allemaal zouden moeten zijn. Daar hebben we ook bijna allemaal wel op de een of andere manier belang bij. Dan hoeven ouders met zorgverantwoordelijkheid en mensen van allochtone afkomst voor wie de norm-vakantie van Norman niet voldoet, niet meer tegen elkaar uitgespeeld te worden, maar kunnen zij zich samen teweerge stellen tegen de dominante norm van Norman. In dat gevecht is diversiteit niet het einde van gelijkheid en solidariteit, maar het begin.